

Halina Iwaniuk

Wychowanie do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii w świetle "Verbum Domini" i polskich dokumentów katechetycznych z 2010 roku

Studia Katechetyczne 8, 190-212

2012

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

S. HALINA IWANIUK

WYCHOWANIE DO PRZYJĘCIA SŁOWA BOŻEGO OBECNEGO W LITURGII W ŚWIETLE *VERBUM DOMINI* I POLSKICH DOKUMENTÓW KATECHETYCZNYCH Z 2010 ROKU

Wstęp

Katecheza jest jedną z form posługi Słowa w Kościele¹. Pojmowanie tej posługi zależy od samoświadomości Kościoła na danym etapie jego dziejów. Według *Konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym* całe nauczanie kościelne, a więc i katechetyczne, winno „żyć się i kierować Pismem Świętym” (KO 21). W *Konstytucji o liturgii świętej* czytamy, że „Liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła i jednocześnie źródłem, z którego wypływa cała jego moc” (KL 10). Szczególną formą działalności Kościoła jest katecheza. W powyższym sformułowaniu *Konstytucji* kryje się postulat traktowania także liturgii jako podstawowego źródła oraz celu wszelkiej katechezy. *Konstytucja* zobowiązuje do właściwego wychowania liturgicznego wszystkich wiernych stosownie do wieku, stanu i kultury religijnej (KL 19). Sobór Watykański II nakazał zrehabilitowanie specjalnych „poradników katechetycznego nauczania”, w których znalazłyby odbicie postulaty soborowej odnowy dotyczące życia i misji Kościoła. Są one do dziś odkrywane, formułowane i wprowadzane w życie dzięki dokumentom katechetycznym ogłaszającym dla całego Kościoła i dla Kościołów lokalnych. Posoborowa odnowa katechetyczna została ubogacona przez postulaty Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów z 1974 roku poświęconego ewangelizacji, które przedstawił Paweł VI w adhortacji *Evangelii nuntiandi*. Dokument ukazuje katechezę jako działanie ewangelizacyjne w ramach misji Kościoła². Ważne przesłanie odnoszące się do posługi słowa w Kościele wniosło XII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, które obradowało w Watykanie w 2008 roku na temat Słowa Bożego w życiu i misji Kościoła. Wskazania tegoż Synodu udostępnił ludowi Bożemu papież Benedykt XVI w adhortacji *Verbum Domini* ogłoszonej

¹ DOK, 52.

² EN, 43-48, 54.

w 2010 roku. Pół roku przed ogłoszeniem *Verbum Domini* została opublikowana w Polsce nowa *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego*. Trzy miesiące po ogłoszeniu *Podstawy programowej* Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski przyjęła *Program nauczania religii rzymskokatolickiej*. Twórcy wspomnianych wyżej polskich dokumentów katechetycznych mieli dostęp do *Lineamenta* Synodu, mogli śledzić na bieżąco relacje z przebiegu XII Zgromadzenie Zwyczajnego Synodu Biskupów poświęconego Słowu Bożemu. Dostępne było dla nich także *Instrumentum laboris* tegoż Synodu. Powstaje pytanie, jakie wspólne elementy dotyczące miejsca i roli Słowa Bożego w życiu i misji Kościoła odnajdujemy w *Verbum Domini* oraz w obu polskich dokumentach katechetycznych z 2010 roku. W szczególności interesuje nas problem wychowania katechizowanych do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii.

1. Liturgia uprzywilejowanym środowiskiem Słowa Bożego

Kościół jako „dom Słowa” sprawuje liturgię, w której każda czynność jest ze swej natury „przesycona Pismem Świętym”. Liturgia jest „uprzywilejowanym środowiskiem” Słowa Bożego³. Pismo Święte jest podstawowym źródłem dla sprawowania liturgii. Z Pisma Świętego pochodzą czytania, które wyjaśnia się w homilii oraz psalmy przeznaczone do śpiewu. Z niego czerpią natchnienie i ducha prośby, modlitwy i pieśni liturgiczne. „W nim też trzeba szukać sensu czynności i znaków” liturgicznych (KL 24).

Liturgia Kościoła jest szczególnym źródłem, w którym Bóg przemawia do swego ludu i prowadzi z nim dialog. W liturgii sam Chrystus jest obecny w swoim słowie, „bo gdy w Kościele czyta się Pismo Święte, On sam przemawia” (KL 7). Sprawowanie liturgii jest ciągłym, pełnym i skutecznym głoszeniem słowa Bożego. „Słowo Boże nieustannie głoszone w liturgii jest ciągle żywe i skuteczne dzięki mocy Ducha Świętego oraz objawia czynną miłość Ojca w jej niesłabnącej skuteczności w stosunku do ludzi”⁴. Dzięki Duchowi Świętemu „słowo Boże staje się fundamentem czynności liturgicznej, normą i wsparciem dla całego życia. Działanie Ducha Świętego (...) zaszczepia w serce każdego z uczestników to, co podczas proklamacji słowa Bożego jest głoszone całemu zgromadzeniu wiernych, umacnia jedność wszystkich, podtrzymuje różnorakie dary łaski i dodaje siły do wypełniania wielorakich zadań”⁵.

³ VD 52.

⁴ Wprowadzenie LM 4.

⁵ Wprowadzenie LM 9.

Adhortacja *Verbum Domini* z nową mocą ukazuje wartość czynności liturgicznych dla rozumienia słowa Bożego. Punktem odniesienia „hermeneutyki wiary dotyczącej Pisma Świętego powinna być zawsze liturgia, w której słowo Boże jest celebrowane jako aktualne i żywe słowo”⁶. „Kościół w liturgii zachowuje wiernie ten sposób odczytywania i tłumaczenia Pisma Świętego, jaki stosował sam Chrystus, który wzywał do badania całego Pisma Świętego z punktu widzenia *dzisiaj* tego wydarzenia, jakim był On sam”⁷. Najgłębsze głoszenie, wyjaśnianie i słuchanie Pisma Świętego w duchu wiary dokonuje się w rytmie roku liturgicznego, szczególnie w Eucharystii oraz w Liturgii Godzin. W liturgii roku kościelnego ukazuje się najpełniej Misterium Paschalne, z którym są powiązane wszystkie tajemnice Chrystusa oraz wszystkie tajemnice dziejów zbawienia, urzeczywistniające się sakramentalnie⁸. Istnieje potrzeba ciągłego ukazywania wiernym jedności, jaką tworzy słowo i sakrament w posłudze Kościoła. W relacji między słowem i gestem sakramentalnym uwidacznia się w formie liturgicznej działanie Boga w historii poprzez sprawczy charakter samego słowa. Zadaniem wszelkiej pracy duszpasterskiej, w tym też katechetycznej, jest wychowanie do odkrywania sprawczego charakteru słowa Bożego w liturgii. Wychowanie takie pomaga jednocześnie do rozumienia działania Boga w historii zbawienia i w osobistych dziejach każdego, kto do niego przynależy⁹. Przedstawiając Pismo Święte jako źródło i cel liturgicznego życia Kościoła Benedykt XVI stawia zobowiązujące zadanie: „Wzywam więc pasterzy Kościoła i współpracowników duszpasterskich do takiego formowania wszystkich wiernych, by potrafili rozsmakować się w głębokim sensie słowa Bożego, przedstawianego w liturgii podczas całego roku i ukazującego podstawowe tajemnice naszej wiary. Od tego uzależnione jest również właściwe podejście do Pisma Świętego”¹⁰. Ludowi Bożemu winno się ukazać pogłębioną harmonię między trzema czytaniem w niedzielnej Liturgii Eucharystii. Lud Boży winien też być głębiej wprowadzony w teologię Słowa Bożego w liturgii roku kościelnego, by nie przeżywał jej w sposób bierny i by dostrzegał jej sakramentalny charakter. W tym celu należy zapoznać wiernych z bogactwem wprowadzeń do ksiąg liturgicznych i bogactwem znaków właściwych Liturgii Słowa¹¹. Większa świadomość obecności Chrystusa w Słowie sprzyja zarówno bezpośredniemu przygotowaniu do Liturgii Eucharystycznej, jak i do

⁶ VD 52.

⁷ Wprowadzenie LM 3.

⁸ VD 52, KL 102.

⁹ VD 53.

¹⁰ VD 52.

¹¹ IL 37.

zjednoczenia z Panem w Liturgii Słowa¹². Słowo musi być przeżywane w ramach ekonomii sakramentalnej jako przyjęcie mocy i łaski, a nie tylko jako przekaz prawdy, doktryny i nakazów etycznych. Słowo Boże słuchane z wiarą wzbudza spotkanie, stając się celebracją przymierza¹³. Zgodnie z duchem ostatniego Synodu należy coraz bardziej uwydatniać związek Słowa z Eucharystią celebrowaną w roku liturgicznym. Obecna struktura czytań biblijnych w liturgii mszalnej prezentuje najważniejsze teksty Pisma Świętego, sprzyja zrozumieniu jedności planu Bożego, wskazując powiązania między czytaniem Starego i Nowego Testamentu, ześrodkowane na Chrystusie i Jego Misterium Paschalnym. Dla ujawnienia jedności planu Bożego, uobecniania się w liturgii tajemnic zbawienia i centralnej tajemnicy Misterium Paschalnego Chrystusa w zgromadzeniu liturgicznym muszą być proklamowane w całości czytania proponowane przez Lekcjonarz, tak jak przewiduje liturgia dnia. Tam, gdzie istnieje taka potrzeba, należy opublikować materiały pomocnicze, ułatwiające zrozumienie powiązania czytań proponowanych przez Lekcjonarz¹⁴. W tym celu trzeba najpierw odkryć wartość istniejących już wprowadzeń, które wyjaśniają treść liturgii, w szczególności Praenotanda Mszału Rzymskiego, wschodnie anafory, Ordo Lectionum Missae, lekcjonarze, Służbę Bożą, i wraz z soborową Konstytucją o Liturgii świętej uczynić je przedmiotem formacji liturgicznej¹⁵.

2. Słowo Boże i liturgia w ujęciu *Podstawy Programowej* oraz *Programu nauczania religii dla klas I-III szkoły podstawowej*

Według *Podstawy programowej* do zadań nauczyciela religii w klasach I-III szkoły podstawowej należy kształtowanie umiejętności „przyjmowania objawienia”, ukazania Pisma Świętego jako „księgi wiary”, wychowanie do tego, by uczeń potrafił „wskazać znaczenie Pisma Świętego w życiu człowieka” i „ważnie słuchać słów Pisma Świętego”¹⁶. Wśród treści nauczania odnajdujemy określenie: „Jezus Słowem Boga”¹⁷. Formację moralną zaleca się prowadzić „na podstawie przykazania miłości w Dekalogu i Ewangelii”, ukazywanie postaci biblijnych

¹² IL 35.

¹³ IL 36.

¹⁴ VD 57.

¹⁵ IL 37.

¹⁶ PNR (2), s. 29.

¹⁷ Tamże.

jako „przykładu życia wiary” i „życia według Ewangelii na przykładzie wzoru świętych”¹⁸. Wychowanie liturgiczne dotyczy wychowania do rozumienia sakramentu Eucharystii, pojednania i pokuty, sensu oraz przesłania poszczególnych okresów roku liturgicznego. Uczeń ma poznać sposoby uczestniczenia w liturgii, zwłaszcza we Mszy Świętej oraz w wydarzeniach roku liturgicznego. Ma znać elementy świętowania niedzieli a także podstawowe gesty, znaki i symbole liturgiczne¹⁹. Wychowanie do modlitwy obejmuje między innymi modlitwę *Ojcze nasz* oraz umiejętność „wskazania przykładów modlitwy w Biblii”²⁰.

Według Programu dla klasy pierwszej katecheta ma ukazać dzieciom Biblię jako „Księgę nad księgami i list kochającego Boga do ludzi”. Winien też kształtować u uczniów „umiejętność słuchania słów Boga”. Uczniowie mają umieć wyjaśniać, „dlaczego Pismo Święte jest najważniejszą Księgą na świecie”²¹. Grupa tematyczna zatytułowana: „Dziękuję i chwałę – Chwała na wysokości Bogu” ma na celu wychowanie do modlitwy dziękczynnej²². W samym tytule tej grupy występuje tekst znany z Pisma Świętego i z liturgii mszalnej. Celem tejże grupy tematycznej jest również kształtowanie postawy miłości i szacunku wobec Jezusa obecnego w sakramentach, ukazanie Chrztu jako daru miłości Bożej, zapoznanie z symboliką wody chrzcielnej²³. Realizacja powyższych celów wymaga odniesień do tekstów Pisma Świętego. Kolejna grupa tematyczna ma na celu „kształtowanie podstawowych umiejętności rozumienia gestów oraz formuł związanych z indywidualnymi i wspólnotowymi modlitwami prośby”. Według założeń programu uczeń winien mieć świadomość łączności ze świętymi we wspólnej modlitwie zanoszonej do Boga w ciągu roku liturgicznego, znać słowa adwentowej prośby „*Przyjdź, Panie Jezu*” i umieć wyjaśniać modlitwę *Ojcze nasz* w kontekście codziennego życia²⁴. Grupa tematyczna zatytułowana „Przepraszam – Panie, zmiłuj się!” dotyczy kształtowania sumienia, postawy nawrócenia, modlitwy przeproszenia, ukazuje prawdę o Jezusie przebaczącym grzechy. Dla interioryzacji powyższych treści oprócz pieśni religijnych, modlitw i formuł wiary z małego katechizmu należy „dobrać perykopy biblijne”²⁵. W grupie tematycznej – „Czuwam z Maryją i innymi świętymi – Zróbcie, co wam powie” – wśród celów i treści katechetycznych znajdujemy: „Poznanie biblijnych scen

¹⁸ Tamże, s. 30-31.

¹⁹ PPK (2), s. 28-30.

²⁰ Tamże, s. 31.

²¹ PNR (2), s. 36.

²² Tamże, s. 37.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, s. 38-39.

²⁵ Tamże, s. 39.

związanych z Maryją. Ukazanie przykładów świętych, którzy kochali Jezusa i wypełniali Jego wolę. Kształtowanie postawy gotowości wypełniania woli Jezusa w codziennym życiu²⁶. Sformułowania programowe tej grupy tematycznej są bliskie postulatowi zawartemu w *Verbum Domini*. „Istnieje potrzeba w naszych czasach, aby pomagać w lepszym poznaniu związku między Maryją z Nazaretu i pełnym wiary słuchaniem słowa Bożego²⁷. „Interpretacja Pisma Świętego nie byłaby pełna, gdybyśmy nie wysłuchali również tych, którzy naprawdę żyli słowem Bożym, czyli świętych²⁸. Kształtowanie postawy gotowości wypełniania woli Jezusa w codziennym życiu na wzór Maryi i Świętych, nie może być oderwane od autentycznego dialogu z Bogiem, który najpełniej dokonuje się w liturgii, zwłaszcza w zgromadzeniu eucharystycznym. W liturgii dokonuje się głoszenie Pisma w Słowie, które wyróżnia się głęboką dynamiką dialogiczną, która nie tylko przypomina Przymierze zawarte z Bogiem, ale je rzeczywiście rozwija i umacnia²⁹.

Według założeń programowych w klasie drugiej treścią nauki religii jest wyjaśnianie codziennych doświadczeń takich jak: słuchanie, odpowiadanie, dziękczynienie, przepraszenie, przebaczenie, przyjmowanie darów i obdarowywanie. Doświadczenia te planuje się wyjaśniać w świetle wiary postaci ze Starego i Nowego Testamentu. W ten sposób zamierza się wspierać uczniów w kształtowaniu powyższych postaw życiowych i liturgicznych, by ułatwić katechizowanym świadome przeżywanie roku liturgicznego³⁰. Już w tak ogólnym sformułowaniu celów i zadań uwidacznia się zrozumienie przybliżania wartości Starego Testamentu dla chrześcijan, ukazywania jedności planu Bożego w obydwu Testamentach, oryginalności chrystologicznej lektury całej Biblii oraz centralnej Tajemnicy Paschalnej Chrystusa uobecniającej się w liturgii roku kościelnego³¹. W pierwszej grupie tematycznej „Słuchamy – Mów, Panie” zapoznaje się dzieci ze sposobami przemawiania Boga do ludzi a przede wszystkim przemawianie „w Piśmie Świętym”. Akcentuje się przy tym, że w Piśmie Świętym Bóg wyznaje swoją miłość do ludzi w słowach i czynach Jezusa zapisanych na kartach Ewangelii. Dziecko zapoznaje się z wybranymi postaciami biblijnymi słuchającymi słów Boga. Wymaganie postawione uczniom, by rozumieli „dialogi stosowane podczas liturgii słowa” zakłada przedstawienie odnośnych treści liturgicznych³². Kształtowanie uważnego słuchania wyrażającego się w postawie szacunku dla samej księgi

²⁶ Tamże, s. 41.

²⁷ VD 27.

²⁸ VD 48.

²⁹ IL 34.

³⁰ PNR (2), s. 44.

³¹ VD 40-41.

³² PNR (2), s. 44-45.

Pisma, dla osób odczytujących i głoszących słowo Boże, w postawie wyciszenia i wdzięczności jest słuszną i konieczną drogą przygotowującą do coraz pełniejszego przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii Kościoła. „Słowo może być bowiem wypowiedziane i usłyszane jedynie w ciszy zewnętrznej i wewnętrznej”³³. Grupa tematyczna: „Odpowiadamy – Oto ja, poślij mnie” ma na celu zapoznanie z wybranymi postaciami biblijnymi słuchającymi słów Boga oraz kształtowanie postawy odpowiadania postępowaniem na słowo Boże. W treściach programowych wymienia się wybrane postaci biblijne (Adam i Ewa, Abraham, Mojżesz, Samuel, Maryja), do których Bóg mówi. Cenne jest ukazanie Adwentu jako czasu, w którym aktualizuje się dialog człowieka z Bogiem przemawiającym przez Jana Chrzciciela. Postawiono wymaganie, by dziecko znało chrześcijański sens przeżywania okresu Adwentu i umiało wyjaśniać, dlaczego człowiek powinien ufnie powierzać swoje grzechy i słabości Jezusowi. Powyższe cele i zadania są sformułowane w duchu nauczania zawartego w *Verbum Domini*. Czytamy tam, by w oparciu o teksty ze Starego i Nowego Testamentu przedstawiać grzech jako „niesłuchanie słowa, jako zerwanie Przymierza”, jako zamknięcie się na Boga, zapraszającego do komunii z Nim. W oparciu o adwentowe nauczanie Jana Chrzciciela jawi się możliwość ukazania prawdy o radykalnym posłuszeństwie Jezusa Chrystusa, dzięki któremu wypełnia się Nowe Przymierze między Bogiem i człowiekiem. W liturgii zostaje miłosiernie ofiarowana możliwość odkupienia i początek nowego życia w Chrystusie. „Dlatego ważne jest, by wierni potrafili rozpoznać korzeń grzechu w niesłuchaniu słowa Pańskiego i przyjmować w Jezusie, Słowie Bożym, przebaczenie, otwierając się na zbawienie”³⁴. Ukazywanie posłuszeństwa Maryi, Jej pomocy ofiarowanej ludziom oraz kształtowanie adwentowej nadziei i zaufania do Boga są słuszną drogą prowadzącą uczniów do podjęcia wysiłku, by słuchać Boga, zerwać z grzechem, z ufnością otworzyć się na Jego miłosierdzie i przebaczenie przychodzące w świętych sakramentach. W następnych grupach tematycznych planuje się kolejno wprowadzenie uczniów w przeżywanie okresu Bożego Narodzenia, Wielkiego Postu, okresu Wielkanocy. Zgodnie z duchem soborowej odnowy liturgicznej przedstawia się treści dotyczące teologii tych okresów, kształtowanie postaw związanych z danym okresem, paschalny charakter sakramentów świętych. Ukazuje się Eucharystię jako uobecnienie Paschalnego Misterium Chrystusa a udział w niej jako najważniejszą formę świętowania i spotkania z Bogiem. Zakłada się wyjaśnienie podstawowych gestów, znaków i symboli liturgicznych związanych z Wielkim Postem, sakramentem pokuty i pojednania oraz z Eucharystią³⁵.

³³ VD 66.

³⁴ VD 26.

³⁵ PNR (2), s. 46-49.

W każdej z wymienionych grup tematycznych znajduje się informacja o konieczności doboru perykop biblijnych, modlitw, pieśni i piosenek religijnych oraz formuł wiary z *małego katechizmu* służących interioryzacji podanych treści³⁶. Pewnym mankamentem jest tu pominięcie wyraźnego wskazania na to, by dobór perykop biblijnych był dokonywany przede wszystkim spośród fragmentów występujących w liturgii omawianych okresów, z którymi dziecko spotka się uczestnicząc w celebracjach liturgicznych. *Verbum Domini* wyraźnie domaga się kontynuowania mądrej pedagogii Kościoła, który głosi Pismo Święte i słucha go w rytmie roku liturgicznego, by wszystkich wprowadzać w tajemnice zbawienia, zwłaszcza w Paschalne Misterium Chrystusa uobecniające się sakramentalnie, by ukazywać jedność słowa i sakramentu w posłudze Kościoła, a zwłaszcza wewnętrzną jedność słowa Bożego i Eucharystii³⁷.

Program dla klasy trzeciej zakłada bezpośrednie przygotowanie i wprowadzenie dzieci w komunie z Jezusem przebaczącym grzechy w sakramencie pokuty i pojednania oraz obecnym i działającym w Najświętszym Sakramencie. Zasadniczym źródłem treści jest słowo Boże zawarte w obrzędach sakramentu pojednania i pokuty oraz wytyczne Urzędu Nauczycielskiego Kościoła dotyczące Komunii Świętej i Kultu Tajemnicy Eucharystii poza Mszą Świętą³⁸. Na przykłady modlitw występujących w Piśmie Świętym wskazuje się w grupie tematycznej dotyczącej pogłębienia wiadomości o modlitwie indywidualnej i wspólnotowej będącej wyrazem wiary. Podaje się informację o wybranych pieśniach liturgicznych służących interioryzacji powyższych treści. Podobne odwołanie do wyboru pieśni liturgicznych odnajdujemy w następnej grupie tematycznej związanej z wyjaśnianiem treści Dekalogu i przykazań kościelnych³⁹. Pieśni liturgiczne winny z Pisma Świętego czerpać natchnienie i ducha⁴⁰. Cele trzeciej grupy tematycznej dotyczą wyjaśniania warunków przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania oraz znajomości „owoców” tegoż sakramentu, rozumienia znaczenia gestów, obrzędów, postaw, pozdrowień i wezwań występujących w obrzędach wstępnych Mszy Świętej⁴¹. Kolejna grupa tematyczna dotyczy wprowadzenia w mszalną liturgię słowa. Zakłada się ukazanie wartości wspólnotowego spotkania przy stole Słowa Bożego. Uwrażliwia się uczniów na słowo Boże zawarte w Piśmie Świętym i celebrowane w liturgii. Ukazuje się

³⁶ Tamże, s. 46, 48, 49.

³⁷ VD 52-54.

³⁸ PNR (2), s. 52.

³⁹ Tamże, s. 52-54.

⁴⁰ VD 52, KL 24.

⁴¹ PNR (2), s. 54-55.

Jezusa Chrystusa, który będąc Słowem Boga w czasie liturgii słowa rozmawia ze zgromadzonymi i Pisma im wyjaśnia. Ukazanie Ewangelii jako najważniejszego tekstu biblijnego w liturgii słowa. Wprowadzenie w strukturę mszalnej liturgii słowa oraz znaczenie gestów, obrzędów, postaw, pozdrowień i wezwań występujących w tej części Mszy. Kształtowanie postawy szacunku wobec Pisma Świętego, słuchania słowa Bożego, zaufania Bogu i wyznawania wiary w Boga. Mszalne *Credo* ukazuje się jako odpowiedź wierzących na wezwanie Boga a mszalną modlitwę wiernych jako powierzenie Bogu siebie i innych⁴². Wszystkie powyższe cele, treści oraz wymagania postawione uczniom zostały tu sformułowane w duchu wskazań adhortacji *Verbum Domini*⁴³. Może warto byłoby wskazać wyraźniej na rolę dorosłych uczestników mszalnej liturgii słowa jako świadków, którzy z wiarą przyjęli Słowo Boże i modlitwą oraz życiem z wiary odpowiadają na wezwania skierowane przez Boga w Piśmie Świętym⁴⁴. Wprowadzenie dzieci w mszalną liturgię przygotowania darów, przeistoczenia i ofiarowania, wprowadzenie w Eucharystię jako sakramentalne uobecnienie ofiary Chrystusa i Kościoła, kształtowanie postaw koniecznych do właściwego udziału w tej części Mszy opiera program na wspomnieniu „wielkich dzieł Boga w historii” i działaniu Ducha Świętego podczas Eucharystii. Przede wszystkim na biblijnym wydarzeniu Ostatniej Wieczerzy ze szczególnym wyjaśnianiem znaczenia słów: „Bierzcie i jedzcie”; „Bierzcie i pijcie”; „To czyńcie na moją pamiątkę”⁴⁵. Ukazując Eucharystię jako Ucztę, wprowadza się uczniów do godnego udziału w Komunii świętej. Wyjaśnianie istoty tej części Mszy przedstawia się w oparciu o Modlitwę Pańską i Znak pokoju⁴⁶. Wprowadzenie do obrzędów zakończenia Mszy Świętej, wtajemniczenie w istotę błogosławieństwa i posłania do dawania świadectwa łączy się z nauką o błogosławieństwach, które znajdują się w centrum Jezusowego przepowiadania⁴⁷. We wszystkich grupach tematycznych ujawnia się prawda o tym, że Słowo i Eucharystia ściśle do siebie przynależą, że słowo Boże staje się sakramentalnym Ciałem w wydarzeniu eucharystycznym. „Eucharystia otwiera nas na zrozumienie Pisma Świętego, tak jak Pismo Święte oświeca i wyjaśnia tajemnicę eucharystyczną. Faktycznie, jeśli nie uzna się, że Pan jest realnie obecny w Eucharystii, rozumienie Pisma pozostaje niepełne”⁴⁸.

⁴² Tamże, s. 55-56.

⁴³ VD 24, 25, 72, 99, 103.

⁴⁴ VD 97-98.

⁴⁵ PNR (2), s. 56-57.

⁴⁶ Tamże, s. 57-58.

⁴⁷ Tamże, s. 58-59.

⁴⁸ VD 55.

4. Słowo Boże i liturgia w ujęciu *Podstawy Programowej* oraz *Programu nauczania religii dla klas IV-VI szkoły podstawowej*

W *Podstawie programowej dla klas IV-VI* znajdujemy treści wskazujące na konieczność wychowania do przyjęcia słowa Bożego obecnego w liturgii. Uczeń klas IV-VI winien zdobyć umiejętność integrowania wydarzeń biblijnych z liturgią, rokiem liturgicznym i zwyczajami. Powinien umieć wskazać biblijne podstawy symboliki liturgicznej oraz sakramentów⁴⁹.

Realizacja założeń *Podstawy programowej* nieco inaczej przedstawia się w programie dla poszczególnych klas. Program dla klasy IV zakłada pogłębienie przyjaźni z Chrystusem poprzez praktykowanie pierwszych piątków miesiąca, pełny i czynny udział we Mszy Świętej, udział w wydarzeniach roku liturgicznego, dawanie odpowiedzi na wezwanie Boga zawarte w Piśmie Świętym poprzez postawę miłości względem Boga i ludzi⁵⁰. Świadomy, pełny, czynny i systematyczny udział w Eucharystii roku liturgicznego zakłada wychowanie do przyjęcia Słowa Bożego głoszonego we Mszy Świętej oraz kształtowania właściwych postaw umożliwiających dawanie odpowiedzi Bogu w codziennym życiu. Wprowadzenie uczniów w praktykę systematycznej spowiedzi i godnego przystępowania do Komunii świętej w pierwsze piątki miesiąca domaga się kształtowania postawy ciągłego nawrócenia i otwarcia się na przyjęcie łask szczególnych związanych z danym okresem liturgicznym, co nie może się dokonać bez przygotowania uczniów na przyjęcie wezwania Bożego skierowanego w słowie Bożym czytany w liturgii Eucharystii oraz w celebracji nabożeństw pokutnych⁵¹. Istotne znaczenie dla wychowania do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii ma grupa tematyczna „Poznaj Boga”. Najwięcej miejsca poświęca się tu na przybliżanie prawdy o poznawaniu Boga objawiającego się człowiekowi przez swoje Słowo: Najpełniejsze objawienie Boga w Chrystusie. Pismo Święte natchnionym źródłem odkrywania tajemnicy Boga. Jedność Starego i Nowego Testamentu. Bóg przemawia do swego ludu w liturgii. Ewangelia Dobrą Nowiną o zbawieniu w Jezusie Chrystusie powierzona wiernym wszystkich czasów. Aktualne odczytywanie nauki Chrystusa w liturgii Słowa. Według założeń programowych uczeń powinien znać podstawowe zasady korzystania z Pisma Świętego, umieć rozpoznać, kiedy w liturgii mszalnej czytany jest fragment Starego, a kiedy Nowego Testamentu, umieć dokonać interpretacji wybranych perykop biblijnych, wyjaśnić, dlaczego chrześcijanin

⁴⁹ PPK (2), s. 40-41.

⁵⁰ PNR (2), s. 70-71.

⁵¹ IL 17.

powinien poznawać Objawienie Boże i nauczanie Kościoła⁵². Możemy się domyślać, iż według zaleceń dotyczących korelacji lekcji religii z nauką języka polskiego uczeń ma poznać też podstawowe zasady literackie (rozpoznawanie form gatunkowych) dotyczące interpretacji perykop biblijnych. Wskazanie na potrzebę „poznawania Objawienia Bożego i nauczania Kościoła” domyślnie zawiera zalecenie poznawania nauczania Urzędu Nauczycielskiego Kościoła, któremu zostało powierzone zadanie autentycznego wyjaśniania Słowa Bożego spisane bądź przekazane⁵³.

W programie klasy V dominuje wymiar biblijno-teologiczny. Na przykładzie postaci i wydarzeń zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu nauczanie religii w tej klasie ma pomagać uczniom w odkrywaniu Bożej obecności, Bożej mocy i Bożego działania na rzecz człowieka. Ukazuje się Osobę i posłannictwo Jezusa Chrystusa, jako Tego, w którym Ojciec umiłował człowieka. Wydarzenia biblijne ukazują się we funkcji wyjaśniania podstawowych prawd wiary i zasad moralności. W centrum jawią się prawdy o Chrystusie Wcielonym Synu Bożym, sprawiedliwym Słudze, będącym wzorem posłuszeństwa i pokory, o Chrystusie cierpiącym Słudze, który umarł i zmartwychwstał dla zbawienia, dla pojednania ludzi z Bogiem⁵⁴. Przy wielu treściach biblijnych dotyczących obrazu Boga i podstawowych prawd wiary oraz życia chrześcijańskiego odnajdujemy bezpośrednio nawiązanie do liturgii. „Jedność ludzi z Bogiem w Nowym Przymierzu uobecniania w liturgii i sakramentach, szczególnie sakramentach chrztu, Eucharystii oraz pokuty i pojednania”⁵⁵. „Chrystus Zmartwychwstały przez swe sakramenty prowadzi ku wolności i daje ocalenie”⁵⁶. „Uświadomienie aktualizowania się zbawczych wydarzeń w liturgii roku kościelnego”⁵⁷. „Zapowiedzi prorockie odnoszące się do Mesjasza i ich miejsce w przeżywaniu roku liturgicznego; potrójne znaczenie Adwentu w życiu chrześcijanina”⁵⁸. „Uniesienie Syna Bożego jako wywyższenie człowieka, którego życie sakramentalne jest drogą przeobstwień”⁵⁹. Wydaje się, że w programie klasy piątej można w większym jeszcze stopniu wykorzystać liturgię jako źródło katechezy biblijnej prowadzącej do wiary wyznawanej w codziennym życiu. Dotyczy to zwłaszcza tajemnicy Wcielenia. Odwołanie się do liturgii Uroczystości Bożego Narodzenia, do doboru czytań

⁵² PNR (2), s. 72-73.

⁵³ VD 33.

⁵⁴ PNR (2), s. 79-90.

⁵⁵ Tamże, s. 80.

⁵⁶ Tamże, s. 82.

⁵⁷ Tamże, s. 85.

⁵⁸ Tamże.

⁵⁹ Tamże.

biblijnych, śpiewów międzylekcyjnych, jak również do prefacji czy innych modlitw ukazuje istotny sens czytań, głębię tajemnicy Wcielenia i udział w tajemnicy przeobóstwienia tych, którzy wiarą odpowiadają na Boże Objawienie i uczestniczą w liturgii⁶⁰. Według programu grupy tematycznej dotyczącej zbawczego działania Boga przez Jezusa uczeń ma poznać następujące treści: „Życie sakramentalne pomocą w wypełnianiu prawa Królestwa Bożego; korzystanie z sakramentów pokuty, pojednania i Eucharystii umocnieniem w wypełnianiu Chrystusowej nauki”⁶¹. „Jezus rozmnaża chleb, aby zaspokoić głód życia wiecznego – uczestnictwo w Eucharystii trwaniem w Jezusie i udziałem w jego obietnicy; liturgiczne świętowanie męki, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa uobecnieniem zbawczego dzieła; celebrowanie tajemnic wiary jako fundament dla budowania Królestwa Bożego na ziemi i gotowość na przyjście Jezusa w chwale”⁶². Wśród celów katechetycznych dla tej klasy znajduje się także doskonalenie umiejętności odczytywania symboli, znaków i postaw liturgicznych⁶³. Wyraźne odwołanie do tekstów biblijnych odnajdujemy w sformułowanych wymaganiach postawionych uczniowi: „wyjaśnia analogię między przejściem przez Morze Czerwone a chrztem świętym; manną na pustyni a Eucharystią, wodą ze skały a łaską Bożą, Ziemią Obiecaną a niebem”⁶⁴. Wyraźne odwołanie się do czytań biblijnych, formularzy zmiennych i całej teologii Wielkiego Postu oraz Wigilii Paschalnej warunkuje pełniejsze wprowadzenie do odczytywania symboli, znaków sakramentalnych, teologii chrztu, Eucharystii oraz sakramentu pokuty i pojednania oraz kształtowanie właściwych postaw liturgicznych. Kształtowanie postaw charakterystycznych dla poszczególnych okresów i uroczystości liturgicznych np. postawy ciągłego nawrócenia i współofirowania z Chrystusem w Wielkim Poście, postawy wiary i radości chrześcijańskiej w Pięćdziesiątnicę Paschalną umożliwia wychowanie bardziej eklezyjalne a zarazem bardziej wszechstronne, bogate, otwarte na dialog⁶⁵.

Program dla klasy VI ma na celu wprowadzenie w historię zbawienia realizującą się w życiu i działalności Kościoła, rozwijanie poczucia przynależności do niego, poznanie i odnajdywanie własnego miejsca oraz zadań we wspólnocie kościelnej⁶⁶. W realizacji celów katechezy eklezyjalnej odnajdujemy również wyraźne korzystanie ze źródeł Biblii i liturgii. W tym miejscu odnosimy się jedynie

⁶⁰ VD 52-56.

⁶¹ PNR (2), s. 87.

⁶² Tamże, s. 89.

⁶³ Tamże, s. 82.

⁶⁴ Tamże, s. 83.

⁶⁵ VD 52.

⁶⁶ PNR (2), s. 92.

do tych treści programu, które zawierają elementy dotyczące Słowa Bożego obecnego w liturgii. W grupie tematycznej o tajemnicy Kościoła Chrystusowego ukazuje się świętowanie niedzieli jako szczególny znak wspólnoty wierzących, dla których zgromadzenie wokół stołu Słowa i stołu Chleba na wspólnej Eucharystii jest dziękczynieniem za dar zbawienia w Chrystusie. Przedstawia się wspólnotę Kościoła jako znak obecności Chrystusa w Słowie Bożym i sakramentach, udział w potrójnej misji Jezusa w życiu każdego chrześcijanina⁶⁷. W kolejnej grupie tematycznej ukazuje się „sakramenty jako znaki Bożej łaski, udzielane przez Chrystusa Zmartwychwstałego dla uświęcenia wszystkich członków Kościoła (podział i istota, biblijne podstawy sakramentów świętych)⁶⁸. Celem trzeciej grupy tematycznej jest ukazanie zobowiązującego wymiaru świętych sakramentów, zwłaszcza chrztu i Eucharystii, nie tylko dla zbawienia jednostki, ale dla rozwoju wspólnoty Kościoła i dobra wszystkich ludzi⁶⁹. Wychowanie uczniów do wypełniania chrzcielnego zobowiązania dawania świadectwa, wypełniania nauki Chrystusa przez działalność apostołską i misyjną, szerzenie Królestwa Bożego i jego zasad na ziemi, działalność charytatywną, pomoc duchową i materialną domaga się dopomożenia im zrozumienia biblijnych podstaw świętych sakramentów oraz przyjęcia słowa Bożego głoszonego podczas ich sprawowania. Istnieje bowiem ścisły związek między pełnym miłości słuchaniem słowa Bożego a bezinteresowną służbą braciom⁷⁰. W grupie tematycznej wprowadzającej w historię rozprzestrzeniania się chrześcijaństwa i włączenie narodu polskiego do Kościoła znajdujemy zalecenie odnoszące się do „ukazywania akcentów pobożności maryjnej w roku liturgicznym” oraz prawdy o Maryi „nauczycielce życia Jezusa w modlitwie różańcowej”⁷¹. Słuszność, a nawet konieczność, pobożnego i pełnego miłości wpatrywania się w postać Maryi jako wzoru i archetypu wiary Kościoła przywołuje XII Zwyczajne Zgromadzenie Ogólne Synodu Biskupów, „aby również dzisiaj doszło do rzeczywistej zmiany modelu relacji Kościoła ze Słowem, zarówno w zakresie modlitewnego słuchania, jak i ofiarnego zaangażowania w zakresie misji i głoszenia Słowa”⁷². Indywidualny lub wspólnotowy Różaniec święty wskazuje na nierozzerwalną więź między słowem Bożym i Maryją, niesie pomoc w rozważaniu świętych tajemnic, o których opowiada Pismo Święte a czytanie krótkich fragmentów Biblii, związane z tajemnicami Różańca, ułatwia

⁶⁷ Tamże, s. 93.

⁶⁸ Tamże, s. 95.

⁶⁹ Tamże, s.96-97.

⁷⁰ VD 91-107.

⁷¹ PNR (2), s.98-99.

⁷² VD 88; Propositio 55.

zapamiętanie znaczących sformułowań Pisma w odniesieniu do tajemnic życia Chrystusa⁷³. W ostatniej grupie tematycznej dla uczniów klasy szóstej ukazuje się postaci świętych jako wzór wiary, miłości i realizowania powołania do świętości wszystkich członków Kościoła⁷⁴. Święci Kościoła to ci, którzy pozwolili się kształtować słowu Bożemu przez słuchanie, czytanie, rozważanie i wprowadzanie go w codzienne życie. Udział w liturgicznym wspominaniu Świętych ukazuje się również jako szczególnie szansa dawania świadectwa o nieustannej płodności Ewangelii Chrystusa⁷⁵.

5. Słowo Boże i liturgia w ujęciu *Podstawy Programowej* oraz *Programu nauczania w gimnazjum*

Podstawa programowa nauczania religii w gimnazjum podaje główne cele, treści i wymagania dla trzech klas łącznie. Wśród głównych celów katechetycznych znajdujemy cele związane z wychowaniem biblijnym i liturgicznym: Analiza i interpretacja biblijna; Chronologia, analiza i interpretacja historiozawczca; Przygotowanie do przyjęcia sakramentu bierzmowania⁷⁶. Zadania nauczyciela religii, treści dotyczące nowych wiadomości oraz wymagania szczegółowe, jakie stawia się uczniom w *Podstawie* podaje się odrębnie dla wychowania biblijnego i liturgicznego⁷⁷.

Analizując program nauczania religii dla poszczególnych klas w gimnazjum przybliżamy treści, w których odnajdujemy wskazania dla wychowania do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii. Myślą wiodącą nauczania religii w I klasie gimnazjum jest ukazanie prawdy o Bogu, który zwraca się do człowieka najpierw przez swoje Słowo zapisane na kartach Pisma Świętego i przez Kościół oraz wskazanie postawy wiary jako odpowiedzi człowieka na objawienie się Boga⁷⁸. Druga grupa tematyczna ma na celu wprowadzenie w odkrywanie Boga obecnego w swoim Słowie. Ukazuje się tu uczniom podstawowe zasady interpretacji Pisma Świętego, prawdę o natchnieniu biblijnym, etapy formowania się ksiąg biblijnych, języki biblijne, związek między Pismem Świętym a Tradycją. Według założeń programowych uczeń winien zdobyć umiejętność dokonywania

⁷³ VD 88.

⁷⁴ PNR (2), s. 100-101.

⁷⁵ VD 48-49.

⁷⁶ PPK (2), s. 51-52.

⁷⁷ Tamże, s. 53-58.

⁷⁸ PNR (2), s. 111.

interpretacji literackiej i religijnej wybranych fragmentów biblijnych, umieć wskazać przykłady gatunków literackich w księgach biblijnych i uzasadnić konieczność określenia gatunków literackich dla właściwej interpretacji tekstów biblijnych. Ponadto uczeń winien poznać prehistorię biblijną i czas patriarchów⁷⁹. W kolejnej grupie tematycznej ukazuje się uczniom historiozbowczy wymiar dziejów narodu wybranego, zapoznaje się uczniów z Mądrością Boga objawioną w historii Ludu Wybranego na podstawie fragmentów z Księgi Koheleta, Hioba, Pieśni nad pieśniami i ksiąg mahabejskich. Uczniowie powinni umieć przedstawić podstawowe wydarzenia należące do starotestamentalnej historii zbawienia w porządku chronologicznym (od wędrówki do Ziemi obiecanej do powstania machabejskiego)⁸⁰. Celem czwartej grupy tematycznej jest ukazanie Jezusa Chrystusa jako wypełnienia prorocत्व mesjańskich. Uczeń winien umieć przedstawić w porządku chronologicznym podstawowe wydarzenia należące do starotestamentalnej historii zbawienia tuż przed narodzeniem Chrystusa, podstawowe fakty z życia i działalności Jezusa Chrystusa oraz prezentować specyfikę i orędzie poszczególnych Ewangelii⁸¹. Stawia się wymagania uczniom, by potrafili dokonywać aktualizacji faktów związanych z wybranymi postaciami Starego lub Nowego Testamentu, wyjaśniać, jak można naśladować postacie biblijne w wyznawaniu wiary, wskazywać na wątki, tematy i postaci biblijne obecne w literaturze pięknej⁸². Celem grupy tematycznej „Słowo Boże rozszerzało się” jest ukazanie dziejów Kościoła do czasów średniowiecznych. W tej grupie zapoznaje się uczniów z treściami biblijnymi na temat narodzin Kościoła: zesłanie Ducha Świętego, cechy pierwszej wspólnoty chrześcijańskiej, rola Eucharystii w budowaniu więzi miłości, droga wiary św. Piotra i Pawła⁸³. Należy uznać, iż zapoznanie z podstawowymi zasadami egzegetycznymi i teologicznymi interpretacji Pisma Świętego, zetknięcie z autentycznym tekstem Biblii, poznanie chronologii wydarzeń zbawczych Starego i Nowego Testamentu, wskazanie na możliwości aktualizacji faktów i naśladowania postaci biblijnych jest właściwą drogą przygotowania uczniów na tym etapie ich rozwoju do głoszenia Słowa Bożego oraz do owocnego przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii.

Założenia programowe w drugiej klasie gimnazjum skupiają się wokół wychowania moralnego. Treść poszczególnych grup tematycznych dotyczy odkrywanie zasad moralnych, zgodnych z prawem naturalnym i prawami objawionymi, ułożonymi w kolejności Dekalogu. Chrześcijańskie życia moralne ukazuje się

⁷⁹ Tamże, s. 111-112.

⁸⁰ Tamże, s. 112-113.

⁸¹ Tamże, s. 113-114.

⁸² Tamże, s. 112, 113, 114.

⁸³ Tamże, s. 114-115.

młodym jako właściwe korzystanie z wolności i wybór dobra. Źródłem tak pojętego chrześcijańskiego życia moralnego okazuje się zjednoczenie z Bogiem przyniesione przez Chrystusa i dostępne każdemu przez udział w sakramentach oraz realizowanie Chrystusowego wezwania do życia według Ośmiu błogosławieństw⁸⁴. Celem drugiej grupy tematycznej jest ukazanie znaczenia paschy Chrystusa, liturgii oraz wszystkich sakramentów w życiu chrześcijanina i całego Kościoła. Uczniowie winni zdobyć umiejętność interpretacji znaków, symboli liturgicznych i postaw występujących w liturgii a także darów i wezwań skierowanych do człowieka w poszczególnych sakramentach⁸⁵. Realizacja tak sformułowanych wymagań wymaga wprowadzenia do rozumienia i przyjęcia tekstów biblijnych związanych z celebrowaniem poszczególnych sakramentów. W Piśmie Świętym należy szukać najgłębszego sensu czynności, znaków, symboli liturgicznych a także specyfiki obdarowania i wezwania Bożego skierowanego do człowieka w danym sakramencie⁸⁶. W trzeciej klasie gimnazjum program przewiduje kształtowanie postawy miłości, jako naczelnej zasady życia chrześcijańskiego, poszanowania godności i poczucia odpowiedzialności za własną godność dziecka Bożego oraz ukazanie różnych dróg realizacji życiowego powołania przyjmując układ wynikający z wezwań Modlitwy Pańskiej⁸⁷. W kontekście kształtowania postawy zaangażowania i odpowiedzialności za budowanie i rozwój wspólnoty Kościoła oraz za tworzenie dobra w świecie okazuje się uczniom sens sakramentu bierzmowania i małżeństwa. Realizacja założenia dalszego przygotowania do przyjęcia sakramentu małżeństwa⁸⁸ oraz ukazanie uczniom sakramentu bierzmowania jako potwierdzenia przed Bogiem odpowiedzialności za swoje życie⁸⁹ domaga się również właściwego przygotowania uczniów do odbioru Słowa Bożego obecnego w tych sakramentach, stanowiącego ich podstawę, ukazującego najgłębszy sens występujących w nich obrzędów i symboli.

Ostatnia grupa tematyczna w każdej z trzech klas gimnazjalnych ma na celu wprowadzenie w przeżywanie roku liturgicznego, ukazanie historii oraz sensu poszczególnych świąt i okresów liturgicznych⁹⁰. W tych grupach najbardziej wyraziście okazuje się związek katechezy biblijnej i liturgicznej. W każdej klasie znajdujemy treści mające na celu wprowadzenie uczniów do głównych uroczystości i okresów roku liturgicznego oraz zdobycie umiejętności uzasadnienia ich

⁸⁴ Tamże, s. 119, 122-125.

⁸⁵ Tamże, s. 120-121.

⁸⁶ VD 52.

⁸⁷ PNR (2), s. 128.

⁸⁸ Tamże, s. 129-130.

⁸⁹ Tamże, s. 132-133.

⁹⁰ Tamże, s. 116-117, 125-130, 134.

religijnego wymiaru. W programie klasy pierwszej w teologii Adwentu podkreśla się „cztery niedziele oczekiwania” na Boże Narodzenie i powtórne przyjście Pana⁹¹. W klasie drugiej: „Radosne oczekiwanie: znaczenie Adwentu, prorocstwa mesjańskie, roraty”⁹². W klasie trzeciej: „Znaczenie Adwentu i rekolekcji parafialnych”⁹³. Soborowa odnowa liturgiczna postuluje, by wszystkim ochrzczoneму ukazywać historyczny, liturgiczny i eschatologiczny wymiar Adwentu komentując zwłaszcza teksty biblijne wyznaczone przez „Ordo Lectionum” przeznaczone nie tylko na niedziele, by ukazywać aktualną rzeczywistość spotkania z Chrystusem obecnym w Kościele, zwłaszcza w celebrowanej Eucharystii wyzwalając czujność i radość oczekiwania na jego powtórne przyjście⁹⁴. Według programu dla klas gimnazjalnych przewiduje się też przygotowanie uczniów do Uroczystości Bożego Narodzenia. W klasie pierwszej treści dotyczące tej rzeczywistości sformułowano jako: „sens świąt Bożego Narodzenia, scenariusz wigilii w domu”⁹⁵. Za niepoprawne należy uznać określenie „święto” dla Uroczystości Bożego Narodzenia, które pojawia się wielokrotnie w programie każdej klasy⁹⁶. Umiejętność wskazywania sensu „świąt Bożego Narodzenia” oraz religijnego przeżywania wieczerzy wigilijnej w domu i śpiewania kolęd wymaga również właściwego przygotowania uczniów do odbioru biblijnych treści stanowiących podstawę Uroczystości i celebrowania Tajemnicy Wcielenia Syna Bożego. W treściach wprowadzających uczniów klasy pierwszej do liturgii i teologii Wielkiego Postu wymienia się „obrzędy Popielca i ukazanie Wielkiego Postu jako czasu refleksji nad własnym życiem”⁹⁷. W klasie drugiej treści związane z tym okresem sformułowano jako: „Wielki Post jako czas przypominania sobie godności sakramentu chrztu”⁹⁸. W klasie trzeciej oprócz wzmianki o „przygotowaniu się do przeżycia rekolekcji szkolnych” nie znajdujemy żadnych treści odnoszących się do Wielkiego Postu⁹⁹. Tymczasem już *Konstytucja o świętej liturgii* zobowiązuje, by w liturgii i katechezie ukazywać wszystkim wiernym chrzcielny i pokutny charakter Wielkiego Postu, uświadamiać wewnętrzny i indywidualny a także zewnętrzny i społeczny (zbiorowy) charakter grzechu, pokuty i nawrócenia¹⁰⁰. Pogłębione odwołanie się do czytań

⁹¹ Tamże, s. 116.

⁹² Tamże, s. 125.

⁹³ Tamże, s. 134.

⁹⁴ KKK 524.

⁹⁵ PNR (2), s. 116.

⁹⁶ Tamże, s. 116-17, 125-125, 134.

⁹⁷ Tamże, s. 116.

⁹⁸ Tamże, s. 125.

⁹⁹ Tamże, s. 134.

¹⁰⁰ KL 109.

mszalnych Wielkiego Postu i ich interpretacja w duchu nauki Kościoła jest tu konieczne. W programie klasy pierwszej zaskakuje nas również indywidualistyczne i niepoprawne w samym nazewnictwie podejście do centralnej uroczystości roku liturgicznego, jakim jest Triduum Paschalne. W propozycji treści czytamy: „Święto mojego zbawienia: liturgia i sens obrzędów Triduum Paschalnego, zachęta do uczestnictwa w tych obrzędach”¹⁰¹. W klasie drugiej treści odnoszące się do Triduum Paschalnego określono podobnie: „Ofiara naszego zbawienia: sens Triduum Paschalnego, zachęta do uczestnictwa w liturgii”¹⁰². W programie klasy trzeciej czytamy: „Zmartwychwstał trzeciego dnia, jak oznajmia Pismo: wyjaśnienie liturgii i sens obrzędów Triduum Paschalnego”¹⁰³. Społeczny charakter liturgii Kościoła oraz centralne miejsce Paschalnego Misterium Chrystusa w roku liturgicznym podkreśla *Konstytucja o świętej liturgii* oraz późniejsze dokumenty odnowy¹⁰⁴. Wydaje się także, iż sama „zachęta” jest niewystarczającym wychowaniem do pełnego i świadomego udziału w liturgii. Wśród wymagań postawionych uczniom w każdej klasie tej grupy tematycznej widnieje zdobycie umiejętności charakterystyki poszczególnych okresów liturgicznych w „oparciu o KKK” oraz „interpretacji tekstów wybranych czytań mszalnych w kontekście okresów liturgicznych”¹⁰⁵. Domyślamy się, iż ów „kontekst okresów liturgicznych” to nie tyle teoria dotycząca teologii roku liturgicznego, ale wykorzystanie tekstów liturgicznych, formularzy mszalnych danego dnia dla właściwej interpretacji tekstów Pisma Świętego, dla wydobywania właściwego sensu wybranych perykop biblijnych czytanych we Mszy świętej w roku liturgicznym¹⁰⁶. Dokumenty kościelne ukazują także wartość Liturgii Godzin dla właściwego rozumienia Słowa Bożego głoszonego w liturgii oraz przyjęcia szczególnych łask związanych z celebrowaniem poszczególnych świąt i uroczystości roku liturgicznego¹⁰⁷. Głoszenie, ale też właściwe słuchanie i rozumienie Słowa Bożego w liturgii Mszy Świętej warunkuje ukazanie paschalnego charakteru całego roku liturgicznego i spotkanie ze Zmartwychwstałym w każdej Eucharystii¹⁰⁸. Inne jeszcze podejście do związku Pisma Świętego i liturgii odnajdujemy w sformułowaniach dotyczących „wprowadzenia w przeżywanie” Uroczystości Zesłania Ducha Świętego. W klasie pierwszej i trzeciej czytamy: „Duch Prawdy: Zesłanie Ducha Świętego, znaczenie darów Ducha

¹⁰¹ PNR (2), s. 116.

¹⁰² Tamże, s. 126.

¹⁰³ Tamże, s. 134.

¹⁰⁴ KL 26, 27, 106, KKK 1069, 1070, 1140.

¹⁰⁵ PNR (2), s. 116, 126, 134.

¹⁰⁶ KKK 1168-1178.

¹⁰⁷ KKK 526-533.

¹⁰⁸ KKK 1171.

Świętego w życiu chrześcijanina¹⁰⁹. W programie klasy drugiej czytamy: „*Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi: związek Zesłania Ducha Świętego z potrzebą odnowy świata i przewycięzania zła w świecie*”¹¹⁰. W takich sformułowaniach ujawnia się nie tyle wychowanie do udziału w celebrowanym misterium a jedynie wykorzystanie biblijnych czytań z Uroczystości dla przybliżania prawd wiary i zasad życia chrześcijańskiego, co w świetle posoborowej nauki Kościoła wydaje się niewystarczające.

6. Słowo Boże i liturgia w ujęciu *Podstawy Programowej* oraz *Programu nauczania religii dla liceum*

Według *Podstawy programowej* wychowanie liturgiczne, zadania nauczyciela religii zobowiązujące do pogłębienia rozumienia symboli i gestów liturgicznych, ukazanie liturgii sakramentów, pogłębienie rozumienia znaczenia i skutków Eucharystii, sakramentu namaszczenia chorych, święceń oraz małżeństwa a także zadanie wprowadzenia w liturgię Kościoła domowego zakłada uwzględnianie wychowania do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w tejże liturgii¹¹¹. W programie nauki religii dla pierwszej klasy liceum związek katechezy biblijnej z katechezą liturgiczną występuje w grupach tematycznych dotyczących sakramentów świętych. Poza tym cała ostatnia grupa tematyczna poświęcona jest liturgii roku kościelnego, gdzie te powiązania występują najwyraźniej. W pierwszej klasie liceum ukazuje się Kościół jako wspólnotę celebrującą sakramenty. Akcentuje się przy tym uświęcające oraz „angażujące i zobowiązujące” spotkanie z działającym Chrystusem. Według założeń programowych młodzież klas pierwszych „na podstawie tekstów liturgicznych” winna zdobyć umiejętność „interpretowania czynności wykonywanych podczas liturgii sakramentów”¹¹² oraz umiejętność „interpretowania tekstów liturgicznych odnoszących się do poszczególnych sakramentów”¹¹³. Realizacja powyższych celów jest możliwa przy uwzględnieniu wychowania do właściwego przyjęcia słowa Bożego obecnego w liturgii sakramentów. W *Katechizmie Kościoła Katolickiego* czytamy: „Z pewnością same czynności symboliczne mają już jakąś wymowę. Słowo Boże oraz odpowiedź wiary powinny jednak towarzyszyć im i ożywiać je, by ziarno Królestwa wydało owoc na dobrej ziemi. Czynności liturgiczne oznaczają to, co wyraża

¹⁰⁹ PNR (2), s. 116, 134.

¹¹⁰ Tamże, s. 126.

¹¹¹ PPK (2), s. 74.

¹¹² PNR (2), s. 144.

¹¹³ Tamże, s. 145.

słowo Boże: bezinteresowną inicjatywę Boga, a zarazem odpowiedź wiary Jego ludu”¹¹⁴. Według programu dla klasy pierwszej liceum zakłada się także zdobycie umiejętności wyjaśniania i uzasadniania społecznego charakteru sakramentów, zwłaszcza Eucharystii, pokuty i pojednania, bierzmowania¹¹⁵ oraz „znajomość znaków używanych w liturgii”¹¹⁶. W tym przypadku podano nawet odnośne numery do KKK w oparciu, o które należy te znaki przybliżyć. Również realizacja powyższych celów wymaga właściwego wychowania do przyjęcia słowa Bożego. Celebracja sakramentów składa się ze znaków i symboli, których znaczenie ma swoje korzenie w dziele stworzenia i w kulturze ludzkiej. Ukonkretnia się w wydarzeniach Starego Przymierza, a w pełni objawia się w osobie i dziele Chrystusa¹¹⁷. Głównym celem nauki religii w klasie drugiej jest wychowanie do dawania świadectwa o Chrystusie wobec współczesnego świata. Obok Pisma Świętego podstawowym źródłem treści jest nauka społeczna Kościoła. W sformułowaniach dotyczących celów katechetycznych, treści programowych i wymagań stawianych uczniom w związku z nauką o dogmatach wiary katolickiej i społecznej nauce Kościoła nie ma wyraźnych odniesień do liturgii. Jedynie ostatnia grupa tematyczna w całości poświęcona wprowadzeniu w rok liturgiczny ma wyraźne powiązania katechezy liturgicznej z katechezą biblijną¹¹⁸. Program nauczania w klasie maturalnej podejmuje tematykę rozpoznania i przyjęcia powołania życiowego, tematykę powołania do życia w małżeństwie i rodzinie oraz zagadnienia dotyczące liturgii Kościoła domowego. W związku z nauką o sakramencie kapłaństwa i małżeństwa uczniowi stawia się następujące wymagania: „interpretuje na podstawie tekstów liturgicznych czynności wykonywane podczas liturgii sakramentów w służbie komunii, interpretuje teksty liturgiczne odnoszące się do sakramentów w służbie komunii, uzasadnia, że święcenia i małżeństwo są sakramentami w służbie innym, charakteryzuje teologię sakramentów w służbie komunii”¹¹⁹. Sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego i jego przymioty stanowią treść drugiej grupy tematycznej¹²⁰. Rola sakramentu pokuty i pojednania oraz Eucharystii w życiu rodziny katolickiej oraz liturgia Kościoła domowego jest przedmiotem kolejnej grupy tematycznej¹²¹. Wprawdzie w treściach programowej tych grup tematycznych nie podaje się wyraźnych odniesień do tekstów biblijnych, ale według zasad

¹¹⁴ KKK 1153.

¹¹⁵ PNR (2), s. 142, 144, 147-148.

¹¹⁶ Tamże, s. 147.

¹¹⁷ KKK 1145.

¹¹⁸ PNR (2), s. 159.

¹¹⁹ Tamże, s. 163.

¹²⁰ Tamże, s. 164-165.

¹²¹ Tamże, s. 165.

katechezy liturgicznej realizacja powyższych celów wymaga uwzględnienia tekstów biblijnych stanowiących podstawę dla omawianych sakramentów i właściwego wprowadzenia w ich rozumienie. W każdej klasie licealnej ostatnia grupa tematyczna poświęcona jest wprowadzeniu w liturgię roku kościelnego. Temat grupy i cele szczegółowe w każdej klasie sformułowano nieco inaczej. W klasie pierwszej: „Rok Kościoła. Odnowienie przeżywania roku liturgicznego w kontekście świadectwa chrześcijańskiego”. W klasie drugiej: „Póki mego życia, chcę śpiewać Panu. Wprowadzenie w przeżywanie roku liturgicznego – w związku z tajemnicą stworzenia”. W klasie trzeciej: „Napominajcie siebie samych przez pieśni pełne ducha, pod wpływem łaski, śpiewając Bogu w waszych sercach. Wprowadzenie w liturgię Kościoła domowego”¹²². Dla realizacji tak sformułowanych celów zarówno w klasie pierwszej, jak i drugiej według programu źródło treści stanowią „Komentarze liturgiczne do poszczególnych świąt i okresów”¹²³. W klasie trzeciej treści programowe dla tej grupy tematycznej obejmują: „Kościół – wspólnota miłości. Liturgia Kościoła domowego w poszczególnych okresach roku kościelnego”¹²⁴. W grupie tematów wprowadzających w liturgię roku kościelnego we wszystkich trzech klasach postawiono uczniom te same wymagania określając je w formie umiejętności. „Uczeń: charakteryzuje poszczególne okresy liturgiczne w oparciu o KKK, interpretuje teksty wybranych czytań mszalnych w kontekście okresów liturgicznych, charakteryzuje istotę kultu świętych, charakteryzuje liturgiczne i paraliturgiczne formy świętowania w poszczególnych okresach liturgicznych”¹²⁵. W klasie trzeciej liceum dodano umiejętność wymieniania elementów liturgii Kościoła domowego oraz umiejętność argumentowania potrzeby sprawowania liturgii Kościoła domowego¹²⁶. Teologia poszczególnych okresów roku liturgicznego przedstawiona w *Katechizmie Kościoła Katolickiego* opiera się na fundamencie tekstów biblijnych opisujących wydarzenia historii zbawienia, które uobecniają się w liturgii, aby wierni zetknęli się z nimi i dostąpili łaski zbawienia¹²⁷. Celebrowanie Eucharystii oraz Liturgii Godzin w roku kościelnym wymaga troski o „głębsze poznanie Pisma Świętego”¹²⁸. Wymaganie postawione uczniom, by potrafili interpretować teksty wybranych czytań mszalnych w kontekście okresów liturgicznych, charakteryzować istotę kultu świętych oraz liturgiczne i paraliturgiczne formy świętowania w poszczególnych okresach liturgicznych zakłada

¹²² Tamże, s.148, 159, 166.

¹²³ Tamże, s. 149, 159.

¹²⁴ Tamże, s. 166.

¹²⁵ Tamże, s. 149, 159, 166.

¹²⁶ Tamże, s. 166.

¹²⁷ KKK 524, 540, 1163-1178.

¹²⁸ KKK 1176, KL 60.

wychowanie do właściwego odbioru słowa Bożego z wykorzystaniem formularzy zmiennych liturgii poszczególnych okresów, świąt i uroczystości roku kościelnego.

7. Czytanie Pisma Świętego i modlitwa słowami Biblii wprowadzeniem do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii

Indywidualne i wspólnotowe czytanie Pisma Świętego połączone z modlitwą i w komunii z Kościołem jest szczególną formą przygotowania do owocnego przyjęcia słowa Bożego głoszonego w liturgii. „W pewnym sensie modlitewna lektura, osobista i wspólnotowa, powinna zawsze mieć odniesienie do celebracji eucharystycznej. Podobnie jak adoracja eucharystyczna przygotowuje liturgię eucharystyczną, towarzyszy jej i ją pogłębia, tak i modlitewna lektura osobista i wspólnotowa przygotowuje do tego, co Kościół celebrowa, głosząc słowo Boże podczas liturgii, towarzyszy temu i to pogłębia. Rozpatrując w tak ścisłym związku *lectio* i liturgię, można lepiej dostrzec kryteria, którymi należy się kierować w tej lekturze w kontekście duszpasterstwa i życia duchowego ludu Bożego”¹²⁹.

Powyższe wskazania znajdują pewne odbicie w analizowanej *Podstawie programowej i Programie nauczania religii*. Już dzieciom najmłodszym stawia się wymagania, by potrafiły opowiadać poznane historie biblijne o najważniejszych wydarzeniach zbawczych i swoimi słowami formułować za nie modlitwy dziękczynne¹³⁰. Postaci biblijne – Jezusa i Maryję ukazuje się dzieciom klas I-III, jako szczególny wzór modlitwy¹³¹. W klasach IV-VI według *Podstawy programowej* zakłada się zapoznanie uczniów z różnymi rodzajami modlitwy w oparciu o przykłady biblijne oraz kształtowanie umiejętności formułowania modlitw tekstami biblijnymi¹³². Uczniów gimnazjum wprowadza się w prywatną lekturę Pisma Świętego, ukazuje się zasady prywatnej lektury Biblii. Uczniowie gimnazjum winni poznać *Modlitwę Pańską* jako drogę rozwoju modlitwy i program chrześcijańskiego życia, umieć interpretować teksty dotyczące modlitwy Jezusa, umieć uzasadniać wartość modlitewnej i samodzielnej lektury Biblii¹³³. Do zadań nauczyciela religii dotyczących wychowania do modlitwy uczniów klas licealnych należy między innymi wdrażanie do ewangelicznej rewizji życia i *lectio divina*. Uczniowie winni znać przesłanie Modlitwy Arcykapłańskiej Jezusa Chrystusa oraz biblijne

¹²⁹ VD 86.

¹³⁰ PNR (2), s. 15, 16, 23, 39-40, 47, 53.

¹³¹ PPK (2), s. 31, PNR (2), s. 37-38.

¹³² PPK (2), s. 41; PNR (2), s. 73.

¹³³ PPK (2), s. 56, PNR (2), s. 131-132.

wzorce modlitwy. Powinni umieć wyjaśniać rozmaite rodzaje modlitwy na przykładzie psalmów oraz rozumieć psalmy jako biblijną formę modlitwy¹³⁴.

Zakończenie

Analizując *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* oraz *Program nauczania religii rzymskokatolickiej*, opublikowane w roku 2010, pod kątem wychowania do przyjęcia Słowa Bożego obecnego w liturgii znajdujemy podstawowe elementy tegoż wychowania, o których czytamy w adhortacji apostołskiej *Verbum Domini*. Analizowane tu polskie dokumenty katechetyczne respektując zasadę stopniowania trudności, wprowadzają w kolejnych etapach edukacyjnych coraz trudniejsze formy wychowania biblijnego i liturgicznego. Biblia ukazuje się jako podstawowe źródło dla katechezy liturgicznej, dla ukazania istoty sakramentów i liturgii roku kościelnego. Wskazuje się także na wartość liturgii, zwłaszcza liturgii głównych uroczystości i okresów roku kościelnego dla wychowania uczniów do zdobycia umiejętności właściwej interpretacji tekstów biblijnych. Na wszystkich etapach edukacyjnych ukazuje się uczniom Słowo Boże obecne w liturgii jako Słowo żywe i skuteczne, Słowo, którym jest sam Bóg, który nadal działa i zbawia. Wydaje się jednak, że w sposób niewystarczający w obu polskich dokumentach uwzględnia się posłannictwo Ducha Świętego w odniesieniu do słowa Bożego. Tak dla rozumienia Objawienia chrześcijańskiego, dla rozumienia tajemnicy objawiającego się Boga i tego, czego On chce od człowieka, jak i dla ukazania uczniom tajemnic zbawczych uobecniających się w liturgii Kościoła konieczne jest jasne wskazywanie na istotną rolę Ducha Świętego. W *Podstawie programowej* oraz w *Programie* nie znajdujemy żadnych wzmianek odnośnie do Liturgii Godzin. Tymczasem ostatni Synod jak i *Verbum Domini* ukazują ją jako jedną z ważnych form modlitwy, w których Pismo Święte odgrywa główną rolę. Zgodnie z zaleceniami Soboru Watykańskiego II *Verbum Domini* postuluje również, by Liturgia Godzin, zwłaszcza Jutrznie i Nieszpory niedziel oraz uroczystości, stały się modlitwą liturgiczną także wiernych świeckich. Wydaje się, iż problem ten winien być uwzględniony przynajmniej w Programie dla klas licealnych i w ostatniej klasie gimnazjum. Dla piszących podręczniki i programy autorskie pomocne byłoby bardziej szczegółowe wskazanie na konkretne teksty ze Starego i z Nowego Testamentu występujące w trzyletnim cyklu czytań niedzielnych oraz w dwuletnim cyklu czytań na dni zwykłe, które winno się uwzględnić na poszczególnych etapach edukacyjnych.

¹³⁴ PPK (2), s. 76, PNR (2), s. 143, 147-148, 150, 152.